

Щурик М.В.,

доктор економічних наук,
проректор з наукової роботи
Івано-Франківського університету права
імені Данила Галицького

НАЙВАЖЛИВІШІ ПЕРЕДУМОВИ ІННОВАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЦЕСУ ВІДТВОРЕННЯ ЗЕМЕЛЬ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ КАРПАТСЬКОГО МАКРОРЕГІОНУ

Досліджено стан запровадження інновацій в аграрному секторі Карпатського макрорегіону. Запропоновано пріоритетні напрями імплементації інноваційного продукту. Розкрито передумови переведення процесу відтворення земельних ресурсів на інноваційну модель.

The article investigates innovative state of introduction in the agrarian sector of the Carpathian macroregion. The author suggests the prior ways for implementing innovative product. The preconditions for transforming the process of landed resources production at the innovative model are revealed.

Запровадження ринкової моделі в аграрному секторі Карпатського макрорегіону вимагає адекватних заходів з використання новітніх досягнень науки і техніки. При цьому особливо важлива роль належить земельним ресурсам як головному засобу виробництва сільськогосподарського сектору економіки. Промовання інноваційних продуктів в АПК можливе з обов'язковим урахуванням особливостей відтворювального процесу земель, а також зі створенням певних передумов.

Інноваційні процеси в аграрному секторі економіки є предметом досліджень багатьох відомих вітчизняних і зарубіжних учених. Теоретичні та методологічні застави, прикладні розробки у цій сфері часто розглядаються на багатьох наукових конференціях, форумах, засіданнях, нарадах тощо. Особливо підвищився інтерес учених до цих питань у період становлення та розвитку ринкової моделі стратегічного розвитку сільськогосподарського сектору економіки. Ринок, особливо на початковій стадії свого формування, самостійно не може опанувати високотехнологічні інновації, тому на допомогу йому приходять держава. Проте у високорозвинутих країнах вона взаємодіє з ринком не безпосередньо (тобто не адміністративно), а опосередковано, через дуже складну систему інститутів, які забезпечують мотиви інноваційної діяльності шляхом витонченого налаштування¹. Таким чином, йдеться про втручання держави у процес розвитку та запровадження інновацій. Зазначимо, що рівень і напрями регуляторного впливу державних інституцій, місцевих органів самоврядування в процес відтворення земельних ресурсів аграрного сектору в країнах з недостатньо сформованими ринковими відносинами

¹ Пахомов Ю. Біфуркаційний стан світосистемного ядра напередодні зміни світових лідерів // Економіка України. — 2008. — № 4. — С. 13.

істотно відрізняються від цих показників у країнах із високорозвинутою та стабільною економікою.

Нині успішний розвиток АПК зумовлюється інноваційними продуктами, втіленими в сучасних технологічних засобах, технологіях, без яких національний товаровиробник не може забезпечити стабільне виробництво сільгосппродукції, конкурувати на зовнішньому та внутрішньому ринках. При цьому особлива увага приділяється не лише кількісним критеріям технічної забезпеченості, а й поліпшенню якісних показників. Технічне забезпечення сільськогосподарського виробництва характеризується не тільки обсягом технічних засобів, а й їх надійністю, продуктивністю, відповідністю вимогам екології та безпечністю у роботі².

Зважаючи на важливість інноваційних заходів у забезпеченні ефективного розвитку аграрного сектору в цілому та відтворення земельних ресурсів зокрема, Державною цільовою програмою розвитку українського села на період до 2015 року передбачено значне інноваційно-інвестиційне зміцнення МТБ аграрного сектору, впровадження екологічно безпечних ресурсо- та енергозберігаючих технологій³. Існують й інші напрями наукових досліджень інноваційного забезпечення АПК, що говорить про значущість та важливість досліджуваної проблеми, як для всієї України, так і для її окремих регіонів.

Отже, мета статті — оцінити існуючі можливості запровадження інноваційного продукту в процес відтворення земельних ресурсів в аграрному секторі Карпатського макрорегіону.

Проголошення ринково орієнтованої моделі відтворювального процесу в сільськогосподарському секторі економіки, а також прагнення України інтегрувати власну економіку до європейської зумовили потребу в трансформованні характеру земельних відносин, які сприяли б запровадженню досягнень науки і техніки в реальний сектор АПК. Це пов'язано, насамперед, зі зростанням конкурентоспроможності аграрних товаровиробників, розширенням ринків збуту, поліпшенням якості сільськогосподарської продукції тощо. Значний вплив на перехід до інноваційної моделі відтворення має також вступ України до СОТ, який кардинально розширив можливості присутності на вітчизняному аграрному ринку не лише національних, а й іноземних виробників сільськогосподарської продукції.

Оцінка й аналіз інноваційного забезпечення аграрного сектору Карпатського макрорегіону в цілому та відтворення земельних ресурсів зокрема засвідчують, що інноваційні продукти і потреба в їх запровадженні нині ще не стали для більшості власників і користувачів земельних ресурсів негайною необхідністю. Більше того, земельні ресурси аграрного сектору досліджуваного регіону продовжують деградувати. Одна з причин такого стану в тім, що ринкова трансформація економіки України майже не торкнулась основ інституційної моделі, яка збереглася

² Підлісецький Г., Товстоляк В. Економічні проблеми технічного забезпечення сільського господарства // Економіка України. — 2008. — № 11. — С. 81.

³ Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року // Економіка АПК. — 2007. — № 11. — С. 4.

з радянських часів. Основною структурною одиницею науки залишаються великі науково-дослідні інститути, як правило, відокремлені від підприємств і закладів вищої освіти. Ринковий механізм попиту та пропозиції у сфері наукових і науково-технічних робіт майже не задіяний⁴. Інакше кажучи, наука, наукові дослідження органічно не зв'язані зі споживачами інноваційних продуктів. Водночас відомо, що модель ринкової економіки може бути успішною лише завдяки побудові економічних відносин, які поєднували б інтереси продуцентів нового та споживачів. Саме попит і пропозиція є тими чинниками, завдяки яким досягається ефективний результат діяльності як виробників інноваційного продукту, так і його покупців. Отже, головною передумовою запровадження новітніх досягнень науки і техніки в аграрний сектор економіки в цілому і відтворення земельних ресурсів зокрема є налагодження стабільного взаємовигідного зв'язку між науково-дослідними інституціями, вищими навчальними закладами і суб'єктами володіння й користування аграрними землями.

Зазначимо, що аграрний сектор економіки, на відміну від інших її сфер, має свої особливості щодо генезису та запровадження інноваційних продуктів. Насамперед йдеться про те, що інноваційна діяльність не є одиничним актом упровадження якої-небудь новації; це — цілеспрямована система заходів із розробки, впровадження, освоєння, виробництва, поширення і комерціалізації новацій⁵.

У процесі запровадження інноваційних продуктів особливо важливе місце має відводитися земельним ресурсам. При цьому найбільшою складністю, на нашу думку, є те, що в даному випадку інноваційний продукт стосується безпосередньо живого організму, який нині до кінця не пізнаний. Саме тому економічні відносини в суспільстві слід будувати у такий спосіб, щоб відтворення земельних ресурсів поєднувало інтереси не лише нинішнього, а й майбутніх поколінь. У цьому зв'язку одним із найважливіших напрямів інноваційних процесів у сільському господарстві є дослідження складу і стану ґрунтів у розрізі кожного земельного угіддя, власника чи користувача земель. Інформація, з допомогою якої нині оцінюється земля в сільському господарстві, міститься в земельному кадастрі. Разом із тим особливість існуючих кадастрових оцінок полягає в тому, що вони побудовані на докризовій рентній продуктивності рослинництва⁶. Інакше кажучи, відомості щодо якісного складу земельних угідь в аграрному секторі економіки значно застарілі й тому не можуть бути використані як база для генезису інноваційних продуктів.

Особливість запровадження новітніх досягнень науки в процес відтворення земельних ресурсів полягає також у тому, що в до- і післяреформений періоди

⁴ *Никифоров А.* Національна інноваційна система: вибір України // Економіст. — 2005. — № 12. — С. 35.

⁵ *Тивончук С.О., Тивончук С.В.* Методологічні підходи щодо управління інноваційною діяльністю // Економіка АПК. — 2005. — № 12. — С. 67.

⁶ *Пасхавер Б.* Рентний чинник розвитку аграрного ринку // Економіка України. — 2008. — № 11. — С. 78—79.

зусилля науковців і практичних працівників спрямовувалися, в основному, на підвищення родючості земель. А інноваційним заходам збереження, охорони та поліпшення земельних угідь належної уваги не приділялося. Доречно зазначити, що, відповідно до Концепції сталого розвитку як програмного документа, розробленого Світовою спільнотою (Ріо-92), пріоритет у цьому питанні належить саме збереженню, поліпшенню та охороні земель сільськогосподарського призначення крізь призму поліпшення екологічних показників, а також завдяки належному розв'язанню економічних і соціальних завдань.

Емпіричною складовою процесу запровадження інноваційних продуктів, на нашу думку, є розробка концепції, яка б чітко окреслила і визначила найважливіші напрями імплементації новітніх досягнень науки і техніки в процес відтворення земельних ресурсів. При цьому мають бути встановлені продуценти нововведень та їх споживачі, а розробниками повинні виступати науково-дослідні та вищі навчальні заклади, де нині зосереджено значний науковий потенціал, інтелектуальні ресурси, які можуть розширити трифакторну модель економічного розвитку “земля — праця — капітал”, перетворюючи робочу силу на працю, землю й надра — на умови виробництва, а заощадження — на інновації⁷. Споживачами інновацій, природно, повинні стати суб'єкти володіння та користування земельними ресурсами. Насамперед, це стосується великих і середніх сільськогосподарських підприємств, фермерських та орендних господарств, господарських товариств, виробничих кооперативів тощо. Саме ці суб'єкти ведення земельного господарства, зокрема в досліджуваному Карпатському макрореґіоні, нині найбільше потребують інноваційних продуктів. Саме вони володіють й об'єктивними умовами для їх імплементації у відтворювальний процес. Крім того, тут є найважливіші передумови для запровадження новацій у процес відтворення земельних ресурсів.

Разом із тим можливості генезису новітніх досягнень науки і техніки науковими інститутами, а також їх практичне запровадження нині гальмуються, насамперед, через відсутність у більшості з них фінансових ресурсів, оскільки інноваційний процес стане дійовим лише завдяки його адекватному забезпеченню грошовими ресурсами. Аналіз забезпеченості коштами наукових інституцій та суб'єктів володіння й користування земельними ресурсами в аграрному секторі засвідчує, що у своїй абсолютній більшості ні перші, ні другі не мають достатнього обсягу фінансів для генезису наукового продукту та його прикладного запровадження. У цьому зв'язку виникає потреба в пошуку зовнішніх джерел фінансування, серед яких можуть бути бюджетні кошти відповідних рівнів, грошові ресурси банківських та небанківських інституцій. У Карпатському макрореґіоні певною сумою коштів нині володіє населення. Воно накопичило ці ресурси, працюючи тривалий час за межами України в окремих країнах Європи, Азії та в Росії. Безперечно, що за відповідних умов люди можуть вкласти власні заощадження в розробку і запровадження

⁷ Данилишин Б.М., Куценко В.І. Інтелектуальні ресурси в економічному зростанні: шляхи поліпшення їх використання // Економіка України. — 2006. — № 1. — С. 72.

інноваційних продуктів не лише для власних, а й для суспільних потреб. Інноваційне забезпечення процесу відтворення земель в аграрному секторі Карпатського макрорегіону умовно можна подати як трикутник, в якому органічно поєднуються інтереси трьох сторін: наукових інституцій як продуцентів інноватики, споживачів, які здійснюють практичне запровадження досягнень науки у відтворювальний процес земельних ресурсів, і потенційні інвестори інноваційного процесу (рис.).

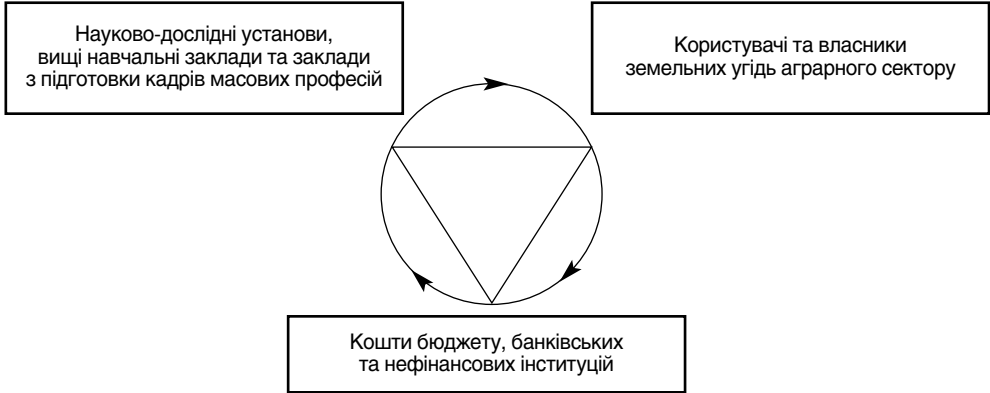

Рис. Схема генезису інноваційного продукту

Наші дослідження переконують, що лише за умови налагодження тісного, взаємовигідного зв'язку між ланками наведеного трикутника можна буде реально говорити про створення підґрунтя для запровадження інноваційної моделі в процес відтворення земельних ресурсів АПК. Це аксіома, без якої інноватика в аграрному секторі в умовах ринку не дістане адекватного розвитку. При цьому кожний з учасників органічно побудованого інноваційного процесу реалізує свою присутність у ньому через власні інтереси, які слугують детермінантою всієї відтворювальної діяльності. Саме інтерес виступає мотивацією кожної зі сторін умовного трикутника до участі в розробці та запровадженні новітніх досягнень науки і техніки.

Роль науково-дослідних установ, вищих навчальних закладів, а також закладів з підготовки масових кадрів (коледжів, технікумів, професійних училищ тощо) полягає в безпосередній розробці наукових ідей, винаходів, новітніх технологій, прямо пов'язаних з генезисом, апробацією та дифузиею інноваційних продуктів. Зрозуміло, що для цього їм потрібні фінансові ресурси, обсяг яких покривав би не лише потребу в заробітній платі, а й затрати на ту частину інноваційної діяльності, яка припадає, власне, на дану ланку. При цьому, на нашу думку, важливим є регулювання інноваційних розробок, які б наукові інституції та їх складові направляли безпосередньо на потреби відтворення земельних ресурсів аграрного сектору. Насамперед ідеться про адресність, комплексність та цільове спрямування наукових досліджень, які прямо стосуються землі. Земельні ресурси нині вимагають найпильнішої уваги не лише із суто споживацьких матеріальних потреб,

а й з огляду на пристосованість інноваційних продуктів до розв'язання проблем збереження, поліпшення й охорони земельних ресурсів тощо. При цьому одночасно необхідно налагодити оптимальне розв'язання екологічних і соціальних складових відтворювального процесу.

Запровадження інноваційного продукту для потреб земельного господарства в аграрному секторі Карпатського макрорегіону в першу чергу потребує встановлення пріоритетів, оскільки щодо наукових розробок, фінансування та ін. існують певні обмеження. Крім того, інформаційну базу наукових досліджень з кількісного і якісного складу земель було розроблено ще за часів радянської командно-адміністративної системи. Безумовно, за цей період відбулися значні зміни в організації процесу відтворення земельних угідь. Саме тому практичному запровадженню інновацій мають передувати заходи з обстеження, накопичення інформації та її відображення в сучасному земельному кадастрі, запровадження постійно діючого моніторингу земель і розробка заходів щодо їх поліпшення, збереження та охорони відповідно до світових і вітчизняних досягнень науки. Таким чином, задіяність інноваційних продуктів до земель у першу чергу залежить від фінансування, визначення пріоритетів наукових розробок і формування споживача цих новацій.

В аграрному секторі безпосереднім покупцем інноваційного продукту, як правило, можуть бути великі та середні власники і користувачі земельних ресурсів, а саме державні, приватні, корпоративні сільськогосподарські підприємства, господарські товариства, виробничі кооперативи тощо.

Окреме місце в загальному переліку споживачів інновацій належить домогосподарствам, які ведуть власне земельне господарство з використанням новітніх досягнень науки і техніки. Ми свідомо не відносимо до потенційних покупців інноваційних продуктів усі господарства населення, оскільки переважна їх частина ведуть власне земельне господарство на базі примітивних, відсталих технологій. Це насамперед пов'язано з фізичною немічністю (більшість із суб'єктів господарств — жінки глибокого пенсійного віку), відсутністю фінансів і сучасних професійних знань. Саме недостатня сформованість земельних господарств, що властива аграрному сектору Карпатського макрорегіону, негативно впливає на формування ринку споживачів інноваційної продукції. Нині переважна частина сільськогосподарських угідь перебуває в підпорядкуванні дрібних господарств населення, які одержали земельні ділянки в результаті роздержавлення та паювання цілісних земельних площ колишніх сільськогосподарських підприємств. Парадоксально, але саме земельна реформа, лейтмотивом якої був пошук справжнього господаря, приватизація земель, нині гальмує формування споживача інноваційних продуктів. Очевидно, що однією з найважливіших передумов, без задоволення якої усі сторони умовного інноваційного трикутника не зможуть функціонувати, є потреба в об'єднанні та укрупненні земельних ділянок (паїв) значної частини господарств населення. Це аксіома, яка потребує негайного втілення, оскільки сподівання на те, що кожний дрібний власник земельного паю без професійних знань і фінансових ресурсів зможе налагодити сучасне земельне господарство, яке забезпечуватиме відтворення

земельних ресурсів з використанням новітніх досягнень науки, не є виправданим. Дрібні земельні площі слід об'єднувати і створювати на їх базі сучасні високотоварні сільськогосподарські підприємства, здатні вести земельне господарство на основі сучасної сільськогосподарської техніки, новітніх технологій тощо.

Домінування в аграрному секторі Карпатського макрорегіону домогосподарств, дрібноземелля, низька питома вага сільськогосподарських угідь у підпорядкуванні сільськогосподарських підприємств, фермерських господарств — усе це нині унеможливує запровадження інноваційного способу ведення господарства (табл.).

Таблиця . Площа сільськогосподарських угідь у володінні та користуванні суб'єктів господарювання в Карпатському макрорегіоні по областях, тис. га (станом на 01.01.2006)

Область	Загальна площа сільгоспугідь	Сільсько-господарські підприємства	Фермерські господарства	Господарства населення	Інші суб'єкти господарювання
Закарпатська	454,3	54,6	11,2	348,0	40,5
Івано-Франківська	633,5	88,3	20,1	390,5	134,6
Львівська	1269,7	205,1	51,6	797,6	215,4
Чернівецька	472,8	117,8	10,9	325,3	18,8
Разом по макрорегіону	2830,3	465,8	93,8	1861,4	409,3

Джерело: дані Мінагрополітики України.

Наведені нами дані переконливо засвідчують, що переважна частина (65,8 %) сільськогосподарських угідь в аграрному секторі Карпатського макрорегіону перебуває у володінні та користуванні домогосподарств. Таким чином, запровадження інноваційного способу ведення господарства з метою відтворення земельних ресурсів вимагає формування реального споживача, покупця інноваційного продукту.

Особливо важливу роль при організації інноваційного процесу відіграють фінансові інституції, оскільки і наукові установи, і суб'єкти володіння та користування землею зможуть реально втілювати новачі тільки за умови належного фінансового забезпечення. Аналіз фінансування аграрного сектору в цілому та відтворення земельних ресурсів зокрема засвідчує, що дана сфера завжди відчувала брак бюджетних коштів, оскільки слугувала донором для інших галузей національної економіки. Очевидно й те, що найближчим часом бюджет країни не спроможний забезпечити належне фінансування інноваційної моделі відтворення земельних ресурсів (це також стосується й фінансування продуцентів та споживачів інноваційних продуктів).

Організацію належного фінансування цих процесів в аграрному секторі доцільно розпочати зі створення Національного земельного банку. Його створення дасть можливість, по-перше, зосередити всі фінансові ресурси в єдиній спеціалізованій фінансовій інституції; по-друге, чітко окреслити пріоритетні напрями фінансування процесу відтворення земельних ресурсів; по-третє, забезпечити прозорість і доступність кредитів суб'єктам володіння та користування землею; по-четверте, реалізовувати власну державну аграрну політику; по-п'яте, забезпечити

акумулювання коштів юридичних і фізичних осіб, нефінансових інституцій, а також населення; по-шосте, повністю забезпечити процес укрупнення дрібних земельних ділянок (паїв); по-сьоме, налагодити цільове використання фінансових ресурсів. Існують й інші переваги, які переконують у необхідності створення Національного земельного банку України.

Дослідження інноваційного забезпечення процесу відтворення земельних ресурсів у Карпатському макрорегіоні засвідчують, що нині в аграрному секторі відсутня будь-яка конкретна, реальна концепція (програма) запровадження новітніх досягнень науки і техніки. У більшості випадків розмови про інноваційну модель відтворення завершуються її декларативністю та популізмом. Разом із тим проголошення ринково орієнтованої моделі економічного розвитку, посилення інтеграційних і глобалізаційних процесів, вступ України до СОТ, загострення конкуренції потребують інтенсифікації запровадження інноваційних продуктів у відтворювальний процес АПК. Слід зазначити, що нинішні можливості імплементації новітніх досягнень науки певною мірою гальмуються несформованістю та неготовністю окремих ланок, діяльність яких безпосередньо пов'язана з формуванням інноваційних відносин. У першу чергу це стосується наукових інституцій як продуцентів інноваційних продуктів. Такий стан справ також зумовлюється відсутністю ринку споживачів інновацій, а також фінансових установ, які забезпечували б коштами всіх учасників інноваційного процесу. Саме фінансова скрута є однією з найвагоміших причин, які стримують розробку і запровадження новацій у відтворювальний процес земельних ресурсів. Розв'язання фінансових проблем можна забезпечити шляхом заснування єдиної фінансової інституції — Національного земельного банку, здатного налагодити достатнє, прозоре і цільове фінансування наукових розробок та їх прикладне запровадження. Більше того, усі операції, пов'язані з володінням, використанням, охороною, поліпшенням і збереженням земель, організацією купівлі-продажу земельних ресурсів, а також інші важливі операції будуть підконтрольними єдиному банку, що дуже важливо в період становлення ринкових відносин в аграрному секторі економіки.

Запровадження інноваційних продуктів в аграрному секторі Карпатського макрорегіону гальмується також недостатньою сформованістю ринку споживачів новацій, а також значною подрібненістю земельних масивів. Господарства населення в своїй абсолютній більшості потенційно не можуть бути споживачами інноваційного продукту, оскільки невеликі розміри земельних ділянок, фізична немічність багатьох власників і користувачів паїв, фінансова скрута, низький рівень професійних знань позбавляють мотивації до його запровадження. Саме тому однією з передумов інноваційного забезпечення процесу відтворення земель в аграрному секторі є вжиття заходів із об'єднання, укрупнення земельних паїв і створення на їх базі сучасних високотоварних сільськогосподарських підприємств ринкового типу, які б об'єктивно відчували потребу в організації відтворення земельних ресурсів на засадах новітніх досягнень науки і техніки.